

ПЕДАГОГІЧНА ТЕРМІНОСИСТЕМА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті аналізується стан дослідження та основні проблеми педагогічної терміносистеми як віддзеркалення суспільних тенденцій, що визначають сучасний розвиток освіти та науки в Україні. Автор намагається обґрунтувати необхідність створення концепції упорядкування та систематизації педагогічної терміносистеми.

Ключові слова: педагогічна терміносистема, категоріальний апарат науки, метазнання, термін, категорія, дефініція, педагогічні дефінітивні ознаки.

В статье анализируется состояние исследования и основные проблемы педагогической терминотерминосистемы как отражения общественных тенденций, которые определяют современное развитие науки и образования в Украине. Автор пытается обосновать необходимость создания концепции упорядочения и систематизации педагогической терминотерминосистемы.

Ключевые слова: педагогическая терминотерминосистема, категориальный аппарат науки, метазнания, термин, категория, дефиниция, педагогические дефинитивные признаки.

In the article the situation concerning the research and the main problems of pedagogical term system as a reflection of social tendencies which define the development of education and science in Ukraine is analyzed. The author tries to ground the necessity of creation the concept of ordering and systemization of pedagogical term system.

Key words: pedagogical term system, scientific terminology, a term, category, definition, pedagogical defining signs.

Наявність у того чи іншого народу власної терміносистеми в різних галузях науки, культури, техніки, народного господарства є показником певного рівня освіти та інтелектуального розвитку нації. Колосальний приріст знань, який відбувся в останні десятиліття, став наслідком того, що коли людина не зосереджується на тій чи іншій сфері науки, то їй важко слідкувати за науковими досягненнями й усвідомлювати значення й місце наукових відкриттів, що постійно зростають. Для розуміння сучасного прогресу його слід розглядати в контексті традицій національної науки.

Розвиток наукової думки та соціальної практики в Україні створюють об'єктивну необхідність у подальшому вдосконаленні мови науки, відборі лексичних засобів, що оптимально точно висвітлюють наукове знання в матеріальній знаковій формі. Така мова повинна спиратися на сучасні факти, правильні уявлення про них, відповідні слова для їх передачі. Це положення має

особливе значення для педагогіки. Педагогічна терміносистема як понятійно-термінологічний апарат науки через ті історичні обставини, що склалися, більше, ніж інші науки, потребує максимального впорядкування, зокрема лексикографічного, чим і зумовлюється *актуальність* порушеної проблеми.

Понятійно-термінологічний апарат науки засвідчує рівень розвитку відповідної теорії, висвітлює різноманітні сторони, відношення реальних об'єктів та розмаїття пізнавальних завдань, що виникають у процесі навчання та виховання людини. Оперування поняттями науки є необхідною умовою для побудови та вивчення теоретичних моделей, осмислення процесів навчання в динаміці та перспективі, дозволяє більш чітко визначити предмет дослідження та побудувати послідовну концепцію його вивчення. Система вимог закріплює це понятійне усвідомлення та розрізнення.

Розробка термінологічних питань педагогіки є особливо актуальною в період реформування системи освіти, в умовах вільного доступу користувачів до вітчизняних та зарубіжних джерел інформації, можливості кооперації та співпраці вчених різних країн. Перебудова загальної та професійної школи, введення нових державних стандартів освіти, організація нових видів і типів освітніх установ значно збагатили науку новими поняттями, посилили потребу в систематизації чинної терміносистеми. Виникли нові поняття і терміни, що стосуються управління системою освіти, атестації та акредитації навчальних закладів, змісту та завдань освіти, навчання за допомогою комп'ютерів та мультимедійних засобів. Все ширше проникає в педагогічні словники термінологія, пов'язана з мережею Інтернет.

Обравши *об'єктом* дослідження педагогічну терміносистему як відзеркалення суспільних тенденцій, ми маємо на меті проаналізувати, як сучасний стан дослідження педагогічної терміносистеми, так і подальше теоретичне обґрунтування концепції упорядкування та систематизації понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки.

Оскільки багато педагогічних явищ і закономірностей мають міжпредметний характер, педагогічну терміносистему слід розглядати як сукупність понять педагогіки та суміжних галузей науки, зокрема таких, як психологія, філософія, фізіологія, медицина, інформатика, соціологія, політологія тощо. При тому в термінах, які належать до інших галузей науки, слід виділяти тільки педагогічний зміст.

Незважаючи на актуальність та значимість проблеми, понятійно-термінологічний апарат педагогіки й досі залишається недостатньо розробленим. Педагогічну науку справедливо звинувачують у довільному тлумаченні її предмета, власних законів, категорій, основних понять, у наявності багатоцільовості, синонімії. Чимало термінів можна назвати суперечливими й такими, що не відповідають поняттю. При реальності поняття не існує адекватного йому терміна. Трапляється, що в різних підручниках із педагогіки немає єдиного тлумачення найважливіших категорій даної науки: *виховання, навчання, освіта*. Науковці (І.П. Підласий, М.Б. Євтух, О.С. Белих, С.А. Зеленов, Н.В. Фунтікова) аргументують такий стан понятійно-термінологічного апарату тим, що педагогічна наука увібрала в себе класичну спадщину, творчий доробок науковців та практиків (у тому числі й зарубіжних) міждисциплінарних галузей, педагогів. Наявність різноманітних, навіть суперечливих трактувань педагогічних термінів та категорій ще раз підкреслює те, що істина – явище поліструктурне, а наукове пізнання відзначається різноманітністю моделей світобачення. Тому вельми важливою є вимога чіткості підходів до визначення термінології, категоріального апарату будь-якої науки. Рене

Декарт, засновник лінгвопроекування, підкреслював: «Визначайте значення слів. Цим ви позбавите людство від половини його помилок та непорозумінь» [4, с. 156]. Л. Толстой зазначав, що «для дійсного знання шкідливіше над усе є використання понять та слів не зовсім ясних» [5, с. 147]. Розвиток науково-педагогічних знань свідчить про складний процес становлення педагогічної термінології та неоднозначні підходи до розуміння закономірностей та принципів аналізу педагогічних фактів, явищ та процесів. Людина (і науковець не виняток) доволі суб'єктивно бачить світ – його характеристичні ознаки, властивості об'єктів; свідомо й несвідомо обираються різні методологічні підходи для аналізу дійсності, проектування власної поведінки (інакше кажучи, у кожного «свої окуляри»). Подібний антропоцентризм має також враховуватися й під час аналізу теорії і практики навчання та виховання.

Складність розв'язання проблеми пов'язана ще й з тим, що багато понять у самій педагогіці перетинаються, дефінітивні ознаки часто є надто узагальненими, тому їх важко відокремити та розташувати ієрархічно. Було запропоновано філологічні, термінографічні, лінгвістичні, історичні та інші підходи, однак проблему й досі не розв'язано.

Вітчизняна педагогічна лексика нерідко переважана іншомовними елементами. У цій ситуації винайдення нових понять, термінів і навіть категорій педагогіки стає майже самоціллю. Загальноприйняті педагогічні терміни механічно замінюються новими, запозиченими з інших наук, без критичного перегляду всієї системи, що призводить до ще більшої плутанини. Термінологічний «бум» торкнувся не лише окремих понять педагогіки, але й її складових. До десятків уже відомих «педагогік» останнім часом додалися *педагогіка самовизначення, педагогіка модальності, біблейська педагогіка, педагогіка ототожнення, інтегральна педагогіка, неопедагогіка, педагогіка розвитку, педагогіка середовища, пренатальна педагогіка, ембріональна педагогіка* та ін.

Десятиліттями тривають дискусії про співвідношення таких найважливіших для педагогіки базових понять, як *освіта, виховання, навчання, розвиток*. Яке з цих понять є більш широким корінним поняттям, з якого утворюються всі останні? Адже це архіважливо з точки зору професійної компетенції. Рівень володіння мовою даної науки може слугувати показником кваліфікації вчителів, викладачів, наукових співробітників. Щодо вчителя, то це стосується не лише дисципліни, яку він викладає, а головним чином шару професійної лексики, пов'язаної з виховним процесом. Такий стан речей щонайменше настожує. Або педагогіка та психологія так слабко пов'язані із практикою, що термінологія цих наук майже не використовується, або практики не мають відповідної теоретичної психолого-педагогічної підготовки.

Пріоритетним напрямом удосконалення сучасної системи підготовки майбутніх фахівців є активізація форм і методів навчально-виховного процесу, формування свідомої, активної позиції студента у процесі навчальної діяльності, розвиток філософського, педагогічного мислення, підвищення рівня загальної та педагогічної культури. Пізнавальна діяльність майбутніх фахівців повинна включати активний, самостійний творчий пошук, організація якого передбачає розвиток людиною здатностей до нового синтезу знань, тобто формування своєрідних методологічних засад як передумови інтелектуального розвитку. Такі методологічні здібності пов'язані з «метазнаннями», що розуміються як поняття про необхідність обробки наукових знань із метою їх найкращого засвоєння, як організацію для цього власної пізнавальної діяльності.

Отже, педагогічну підготовку майбутніх фахівців слід спрямовувати на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, формування самостійності мислення, творчий пошук, що з необхідністю передбачає систематизовану роботу над понятійним апаратом педагогіки, над ґрунтовною й широкою системою педагогічних понять та категорій. Ще видатний російський історик С. Соловйов відзначав свого часу, що «у кожній науці є своя таблиця множення, тобто той мінімум фундаментальних понять, без оволодіння якими не можна пізнати науки взагалі» [16, с. 53]. Необхідність цілеспрямованої роботи над понятійним апаратом педагогіки обумовлюється тим, що, по-перше, успішність професійної діяльності визначається такими інтелектуальними засобами, які використовуються педагогами у практичній та науково-творчій діяльності. Серед них провідне місце посідає категоріальна система педагогічних термінів і понять, яка склалася в кожного викладача. По-друге, велике значення має не стільки обсяг знань, скільки їх систематизованість, точність, мобільність. Тому набуття майбутніми фахівцями навичок активної роботи із системою основних педагогічних понять та категорій є принципово важливим. По-третє, педагогічні терміни і поняття – це засоби нашого педагогічного мислення, а тому й засоби аналізу дійсності, прогнозування та проектування діяльності сьогоденної та майбутньої. Широкий спектр професійного розгляду категорій необхідний майбутньому теоретику й практику для вироблення власної професійної педагогічної позиції, концепції своєї діяльності. Практичним працівникам слід навчитися у процесі обґрунтування реальних проблем педагогічної діяльності використовувати власне педагогічну теорію, педагогічний категоріальний апарат і разом із тим переводити наукову педагогічну теорію на мову конкретних педагогічних ситуацій, бачити реальне педагогічне життя за методологічними та теоретичними моделями.

Упорядкування та систематизація понятійно-термінологічного апарату української педагогіки

важливі для її входження в міжнародний освітній простір, через те що, окрім бар'єра національних мов, існують відмінності між вітчизняними та зарубіжними понятійними системами, і відповідно, значенням термінів. Термінологія має не лише наукове, але й соціальне значення, адже термін виступає своєрідним каталізатором, джерелом формування та усвідомлення чинної проблеми. Є термін – є проблема, немає терміна – немає проблеми. У залежності від того чи іншого його тлумачення може бути дана об'єктивна чи помилкова оцінка фактичного стану речей.

Термінологічні труднощі існували з моменту виникнення педагогіки, неодноразово порушувалися на сторінках педагогічних видань, представлені в ряді монографій та дисертаційних робіт. Так, дослідженням та впорядкуванням української педагогічної терміносистеми займалися С.У. Гончаренко («Український педагогічний словник», 1997), І.І. Огієнко («Етимолого-семантичний словник», 1979), В.В. Ягупов («Педагогіка», 2002), Ф.С. Арват («Родинно-сімейна енциклопедія», 1966), Н.Г. Базилевич, Д.Г. Білоконь («Словник термінології з педагогічної майстерності», 1995), А.М. Алексюк, М.М. Грищенко («Педагогіка», 1985), І.А. Зязюн, Н.Г. Ничкало («Професійна освіта», 2001), М.М. Фіцула («Педагогіка», 2000), В.М. Галузинський, М.Б. Євтух («Педагогіка: теорія та історія», 1995), А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко («Педагогіка», 2007) та ін.

Той факт, що проблема залишається нерозв'язаною пояснюється декількома об'єктивними та суб'єктивними чинниками.

По-перше, виховання з'явилося задовго до професійної педагогічної діяльності. Виховання дитини чи не найдавніший вид діяльності. З давніх-давен накопичувався і викристалізовувався досвід щодо формування людини, підготовки її до активної соціальної діяльності. Доволі пізно цей досвід систематизували і надали йому наукової форми. Науково-природничою основою педагогіки на сучасному рівні її розвитку є вікова фізіологія та психологія. Джерелом розвитку науки про виховання є народна педагогіка як сума акумульованих знань і вмінь у справі виховання підростаючого покоління. Виходячи із загальнолюдських морально-духовних цінностей, український народ вибудовував власну національну систему виховання з її засобами, методами, прийомами та термінологією. У багатьох випадках виховання залишається стихійною й некерованою діяльністю, такою, що здійснюється на основі емпіричного досвіду та здорового глузду вихователів, народної мудрості, без чітких передбачуваних та запланованих результатів. Цілком очевидно, що тут криється одна із обставин, котра історично обумовила недостатню чіткість і точність терміносистеми та мови педагогічної науки.

Друга причина полягає в тому, що педагогіка, як гуманітарна галузь знань, розглядає історичні по-

няття та термінологію, зберігає багатовікову історію, фіксує в часі розвиток теорії та практики.

Третя причина полягає в тому, що педагогічна наука включає в себе десятки напрямків, течій та авторських шкіл, що претендують на самостійність. Отже, необхідним є упорядкування. Предметом упорядкування педагогічної термінології постає сукупність термінів та інших форм фіксації понять даної галузі знань і їх оцінка у відповідності до положень загальної концепції упорядкування. Згідно з чинними правилами, упорядкування системи слід розпочинати з вивчення її структури, відбору педагогічних та суміжних понять, найбільш важливих для побудови понятійно-термінологічної системи саме педагогіки. Це дуже нелегка справа. Виникає ряд проблем, пов'язаних із класифікацією та систематизацією педагогічних наук, визначенням цілісності та взаємозалежності при нерозв'язаності основного методологічного питання – чи являє собою педагогіка єдину науку чи це комплекс відносно незалежних дисциплін, що є її складниками.

Традиційною є думка, що існує одна загальна педагогіка, об'єктом якої є педагогічна діяльність. Вона ділиться на складові частини. До них відносимо: дидактику, теорію виховання, методологію, історію педагогіки, методику викладання, школознавство. Ці складові виступають видовими ознаками педагогіки як самостійної, розвинутої галузі знань, складають частини цілого, не перебувають між собою у відношенні супідрядності та не вичерпують всього складного цілого.

Терміни *педагогіка самовизначення, педагогіка модальності, біблейська педагогіка, педагогіка ототожнення, інтегральна педагогіка, непедагогіка, педагогіка розвитку, педагогіка ризику* та ін. є неправильно орієнтованими. Вони спрямовані на вирішення приватних проблем або виступають напрямками, течіями, авторськими школами. За словами С.У. Гончаренка, «авторська школа є оригінальною, загально-педагогічною, дидактичною, методичною чи виховною системою, opracованою з урахуванням надбань психології, педагогіки, вікової фізіології та ін. наук, вітчизняного і зарубіжного педагогічного досвіду, яка реалізується під керівництвом чи за участі її автора принаймні в одному навчально-виховному закладі. Авторська школа є одним із типів експериментального майданчика» [2, с. 14].

Важливий етап у розробці понятійно-термінологічного апарату педагогіки – уведення, систематизація та групування понять і їх визначень. Під час розробки понятійно-термінологічного апарату педагогіки слід враховувати весь сучасний контекст, тобто слововживання в наукових працях, дисертаціях, а також лексику, зафіксовану в словниках та енциклопедіях.

Педагогіка оперує поняттями, які одночасно розглядаються в самій науці та суміжних з нею галузях, а також в дисциплінах, що не є безпосередньо дотичними до педагогіки. Постає дослід-

ницьке завдання – виділити специфічні педагогічні поняття, а також лексику суміжних та інших наук. При цьому специфічні поняття мають включатися в терміносистему в першу чергу. З цією метою слід спочатку виявити склад даної системи понять.

На завершальному етапі можливі різноманітні ситуації, коли звичне для спеціалістів слово-ім'я не буде мати «понятійної ваги» [13] чи генетично належати до іншої галузі знань, а не до педагогіки, або слово-ім'я є другорядним і його слід виключити або застосувати як периферійне.

Процес еволюції та збагачення педагогічної лексики буде тривати доти, доки існує наука і практика виховання, розвиваються суміжні галузі та засоби навчання. У більшості випадків до нової термінології схильні представники технічних наук, які переносять терміни своїх наук у педагогіку, що з погляду педагогічної науки є неприпустимим. Однак практика показує, що всі спроби адаптувати кібернетичні, технічні та біологічні поняття до педагогічної терміносистеми були невдалими: спостерігається повернення до первинного педагогічного значення з усіма його смислами, але перейменованими. На некорисність, шкідливість такої операції для педагогіки неодноразово вказувалося в низці публікацій.

С.У. Гончаренко, український фізик-методист, дійсний член АПН України, в енциклопедичному виданні «Український педагогічний словник» (1997) зробив спробу започаткувати систематичну наукову працю щодо української педагогічної термінології, її збагачення та приведення у відповідність з термінологією, прийнятою в розвинутих країнах світу. Основний обсяг науково-довідкового видання становлять поняття педагогічної науки, подано різнобічний довідковий матеріал: основні поняття і терміни стосовно навчально-виховного процесу, нові педагогічні теорії, концепції, категорії. Одночасно автор включив до словника терміни суміжних із педагогікою наук таких, як психологія, філософія, медицина, фізіологія, інформатика тощо. Причому у визначенні термінів, які належать до інших галузей знань, автор розкриває лише педагогічний зміст. До словника також включено інформацію про відомих вчених, письменників, діячів науки та культури [2].

Досить чіткими та дефінітивно правильними, на наш погляд, можна вважати визначення термінів, подані в короткому тематичному тезаурусі до матеріалів підручника «Педагогіка» А.І. Кузьмінського та В.Л. Омеляненка (2007). У підручнику наводяться визначення галузевих педагогік, які в цілому становлять структуру загальної педагогічної науки. У структурі педагогічної науки виділяють такі основні галузі, як спеціальна педагогіка (сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка); вікова педагогіка (андрагогіка, соціальна педагогіка, педагогіка школи, дошкільна педагогіка); порівняльна педагогіка; функ-

ціональна педагогіка (професійна педагогіка, військова підготовка, пенітенціарна педагогіка). Автори підручника зауважують, що ці педагогіки є складовими галузями єдиної педагогічної науки як самостійної розвинутої галузі знань.

У процесі огляду педагогічних видань нас зацікавила проблема визначення таких базових термінів педагогіки, як *освіта*, *навчання*, *виховання*, *розвиток*.

За визначенням, прийнятим XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, під *освітою* розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання. В освіті завжди є як формальний аспект, тобто духовна діяльність або духовна здатність (яка розглядається поза залежністю від відповідного даному часу матеріалу), так і матеріальний, тобто зміст освіти. Значення, у якому поняття *освіта* вживається зараз, усталилось наприкінці XVIII ст., особливо під впливом Гете, Песталотці та неогуманістів, і означало тоді загальний духовний процес формування людини на протигагу виховним методам прихильників просвітителів. З цього часу дане поняття набуло більш широкого значення. Звичайно говорять про загальну освіту, яка дається в школі, і про спеціальну освіту (наприклад наукову, технічну, музичну). Спеціальні і професійні знання можуть розглядатися як освіта у справжньому значенні цього слова тільки в тому випадку, коли вони пов'язані із загальною освітою. *Освіта* як захист проти сил, що «знеособлюють» людину, в демократичному суспільстві стає питанням життя як для окремих людей, так і для всього суспільства в цілому. Розуміння цього питання викликає розвиток руху за народну освіту. Розрізняють загальну і спеціальну освіту. Загальна освіта (початкова і середня) дає знання, прищеплює уміння і навички, потрібні кожній людині в повсякденному житті. Спеціальна освіта озброює людину знаннями, уміннями та навичками, необхідними для працівника певної галузі [2, с. 241-242].

В українському педагогічному словнику С.У. Гончаренка ми знаходимо такі тлумачення термінів: *освіта*, *загальна освіта*, *професійна освіта*, *вища освіта*:

1) *Освіта* – духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини. При цьому головним є не обсяг знань, а поєднання останніх з особистісними якостями, вміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями [2, с. 241].

2) *Загальна освіта* – сукупність знань, основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії. Загальна освіта буває початкова,

основна і середня. У початкову загальну освіту входять читання, письмо, початкові відомості з математики, природознавства, географії, вітчизняної історії, ручна праця тощо. Неповна середня загальна освіта включає вивчення граматики рідної мови, короткого курсу літератури, вивчення елементарних відомостей із математики, природознавства, географії, історії, іноземних мов, мистецтва, трудове навчання тощо. Середня загальна освіта охоплює широкі й систематичні курси рідної мови та літератури, математики, фізики, хімії, іноземних мов, історії, географії [2, с. 129].

3) *Професійна освіта* – підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній із галузей народного господарства, науки, культури; невід'ємна складова частина єдиної системи народної освіти. Зміст професійної освіти включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в певній сфері людської діяльності. Термін «*професійна освіта*» розуміють і як сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації або кваліфікованим робітником. Сучасна система професійної освіти в Україні охоплює вищу, середню спеціальну і професійно-технічну освіту [2, с. 274-275].

4) *Вища освіта* – рівень освіти, що її одержують на базі середньої у вищих навчальних закладах і який підтверджується офіційно визнаними документами (дипломами, сертифікатами тощо). *Вища освіта* – результат засвоєння такої сукупності систематизованих знань і навичок діяльності, яка дає можливість спеціалістові самостійно й відповідально вирішувати дослідницькі й практичні завдання, творчо використовуючи й розвиваючи досягнення культури, науки, техніки. Прагматичне розуміння вищої освіти лише як набуття вищої за спеціальністю кваліфікації не цілком адекватне: мета вищої освіти – розвиток особистості, її інтелектуальних здібностей, моральних якостей. Специфіка вищої освіти – безпосередня взаємодія освіти й наукової діяльності, вивчення навчальних дисциплін на рівні, максимально наближеному до актуальних досягнень науки і практики, підвищені вимоги до соціально-громадянської і ділової підготовки випускників навчальних закладів [2, с. 54].

Отже, як бачимо із наведених нами тлумачень терміна «*освіта*» в українському педагогічному словнику, С.У. Гончаренко намагається досить широко розкрити сутність кожного з понять. Іноді автор вдається до наведення декількох тлумачень одного терміна або тлумачення терміна з різних позицій, пояснюючи це тим, що «в сучасній педагогічній науці ряд наукових понять та категорій мають багато тлумачень, які не завжди узгоджуються між собою. Наукове тлумачення й

оцінка різних освітніх та виховних систем, педагогічних концепцій, теорій здійснюються часто з різних позицій, нерідко діаметрально протилежних» [2, с. 7].

Розглянемо тлумачення термінів *освіта, загальна освіта, професійна освіта, вища освіта*, подані в тематичному словнику до підручника «Педагогіка» А.І. Кузьмінського та В.Л. Омеляненка (2007).

Освіта – сукупність знань, умінь і навичок, набутих у навчальних закладах або шляхом самоосвіти, а також сам процес оволодіння знаннями [7, с. 407].

Загальна середня освіта – провідна складова системи освіти, що забезпечує освіту і виховання дітей 6-18 років, підготовку їх до отримання професійної освіти та трудової діяльності [7, с. 411].

Професійна освіта – освіта, спрямована на оволодіння знаннями, уміннями і навичками, що необхідні для виконання завдань професійної діяльності [7, с. 415].

Вища освіта передбачає забезпечення фундаментальної, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного процесу, формування інтелектуального потенціалу суспільства [7, с. 411].

Автори підручника досить стисло і чітко дають визначення педагогічним термінам, але ці визначення суттєво відрізняються від тих, що подані С.У. Гончаренко.

Виховання як педагогічна категорія має своє лексичне наповнення і тлумачиться в залежності від сфери використання з різними специфічними відтінками. Виховання як процес впливає на збереження життєвої наступності між минулим і прийдешніми поколіннями, особливо в напрямку засвоєння різноманітного досвіду попередників і використання його в осучасненому вигляді в умовах реального життя на конкретному історичному етапі, трактується як взаємодія того, хто виховує та вихованця з метою цілеспрямованого формування цілісної особистості.

В «Етимологічно-семантичному словнику української мови» (Т.І.) митрополита Іларіона (професора Івана Огієнка) вказано, що перше значення терміна «виховання» було «вигодування, пізніше й духовне окормлення». Він зазначив таке: «Лекс. 1627 р. слово «виховання» перекладає церковним словом «воскормлення». Саме ж трактування «виховання» в Івана Огієнка звучить так: «Виховання це зовнішня чемність, уміння пристойно триматися на людях; не плутати зі словом «освіта». Відповідно, «вихований» у Івана Огієнка пояснюється як той, «хто добре знає світські звички, увічливий; не треба плутати зі словом «освічений» [8, с. 223].

У навчальному посібнику «Педагогіка» Василя Ягупова, виданому в 2002 році, справедливо зазначено про відокремлення поняття «виховання»: від поняття «навчання» у другій половині XVIII сто-

ліття. Це має своє суттєве пояснення: «...часто освічена, з багатим запасом знань людина є досить невихованою і явно відштовхує від себе оточуючих» [18, с. 423]. Можемо лише констатувати факт належності навчання до найважливіших компонентів вихованості особистості.

«Родинно-сімейна енциклопедія» (1996) містить тлумачення виховання як процесу передачі новим поколінням досвіду, набутого старшими поколіннями «з метою забезпечення дальшого розвитку суспільства» [14, с. 174].

В.О. Сухомлинський визначає «*виховання*» як багатогранний процес постійного духовного збагачення та оновлення і тих, хто виховується, і тих, хто виховує [15, с. 14].

У навчальному посібнику «Педагогіка: теорія та історія» В.М. Галузинського, М.Б. Євтуха дається таке тлумачення поняття *виховання* у широкому соціальному, коли йдеться про виховний вплив на людину всього суспільства і всієї дійсності, яка містить у собі не лише позитивну спрямованість, а й конфлікти і протиріччя; тут особистість може не тільки формуватися під впливом соціального середовища, а й деформуватися, або, навпаки, загартовуватись у боротьбі з труднощами, «робити саму себе»; у широкому педагогічному, коли мається на увазі виховання в діяльності шкіл, технікумів, інститутів та інших закладів, де персонал керується педагогічною теорією та її практичними, методичними рекомендаціями; у вузькому педагогічному, коли виховання є цілеспрямованою виховною діяльністю педагога, щоб досягти певної мети в колективі учнів; у гранично вузькому, коли педагог або батько розв'язує конкретну індивідуальну проблему виховання або перевиховання [3, с. 4].

Зважаючи й на те, що процес виховання призводить насамкінець до змін у станах особистості (психічному, фізичному, духовному), можемо зробити узагальнювальний висновок щодо його тлумачення.

Виховання – це процес впливу на особистість, здійснюваний протягом її життя з метою передачі досвіду представників свого роду, етносу, народу, світової громадськості, частіше цілеспрямований і планомірний, організований шляхом взаємодії вихователя і вихованця, під час якої відбувається вплив на пізнавальну, мотиваційну, емоційну, вольову та інші його сфери з метою розвитку світогляду (у тому числі й наукового), духовно-моральних, етичних, ділових якостей. Так можемо трактувати визначення поняття *виховання* в загальному значенні, без врахування особливостей і нюансів, які виникають при його тлумаченні, в якійсь конкретній сфері застосування. Якщо ж говорити про *виховання* відповідно до означення ним процесу, що стосується вищої школи, то можемо доповнити вищенаведене визначення так:

Виховання у вищій школі є цілеспрямованим процесом, який відбувається з урахуванням особ-

ливостей кожного конкретного навчального закладу, зокрема професіоналізму професорсько-викладацького складу, який значною мірою є носієм духовно-моральних, етичних, ділових якостей, рівня його взаємодії зі студентами-вихованцями і впливу на їх свідомість з метою формування в них виваженої життєвої позиції, вміння сприймати, використовувати, поширювати і здобувати необхідний досвід, здатності бути носіями провідних ідей, організаторами суспільно-політичного життя у країні.

Навчання – складний і багатогранний процес взаємодії вчителя і учнів, у результаті чого мають розв'язуватись такі завдання: учні оволодівають знаннями, вміннями і навичками, методами самостійної пізнавальної діяльності, забезпечується їх інтелектуальний розвиток, формується науковий світогляд [7, с. 91].

За І.П. Підласим, *навчання* – впорядкована взаємодія педагога з учнями, спрямована на досягнення поставленої мети [9, с. 201].

У навчальному посібнику «Педагогіка: теорія та історія» В.М. Галузинського, М.Б. Євтуха: *навчання* – двостороння діяльність учителів і учнів щодо передавання і сприймання знань, умінь у процесі розвитку здібностей і набутті кваліфікації [3, с. 7].

О.С. Падалка визначає *навчання* як спільну цілеспрямовану діяльність учителів та учнів, за якої школярі здобувають знання, уміння, навички, формується світогляд, розвиваються пізнавальні та творчі сили [10, с. 9].

Розвиток – це процес кількісних та якісних змін в організмі, психіці, інтелектуальній та духовній сфері людини, що обумовлений впливом зовнішніх (природне та соціальне середовище, виховання, колективна діяльність, спілкування) та внутрішніх (анатомо-фізіологічні передумови, власна активність особистості, що реалізується в діяльності), керованих (виховання та самовиховання) – та некерованих (об'єктивний, стихійний вплив середовища) факторів.

За І.П. Підласим, *розвиток* – процес і результат кількісних та якісних змін в організмі людини [9, с. 28].

У навчальному посібнику О.С. Падалки знаходимо таке визначення: *розвиток* – складне динамічне явище, спрямоване на збільшення фізичних та інтелектуальних сил особистості, які дозволяють формувати творчі здібності школяра, його активну громадську позицію [10, с. 12].

Ю.К. Бабанський визначає *розвиток* як процес фізичного, розумового та морального зростання людини, охоплює всі кількісні та якісні зміни природжених та набутих якостей. *Розвиток* людини як процес фізичного, розумового дозрівання за сутністю позначає перетворення дитини, біологічного індивіда, який має задатки людини як представника біологічного роду, в людину як особистість, члена людського суспільства; це процес становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, що керуються і не керуються, серед яких цілеспрямоване виховання та навчання грають провідну роль [11, с. 36].

Отже, тлумачення педагогічних термінів, подані конкретним автором, не повинні розглядатися як незаперечний аргумент у науковій дискусії. Слід пам'ятати про можливість існування інших визначень, термінів та підходів до розгляду педагогічних явищ та процесів. Неприємним наслідком цього є те, що автори та читачі педагогічної літератури іноді нехтують загальноприйнятою педагогічною термінологією, вдаючись до вигадання власних термінів та довільного тлумачення чинних.

Як бачимо з наведених аргументів, сучасна педагогічна терміносистема не містить єдиних оцінок та визначень педагогічних явищ та процесів, концепцій та теорій, освітніх та виховних систем. Зокрема, сучасні науковці й досі не дійшли згоди навіть з приводу тлумачення таких корінних засадничих педагогічних термінів, як *освіта*, *навчання*, *виховання*, *розвиток*. Необхідність упорядкування педагогічної терміносистеми є невідкладною проблемою, вона вимагає рішучих дій з боку науковців країни щодо її негайного розв'язання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая педагогическая энциклопедия: В 2 т. – М., 1993. – Т. 1. А-М, 1993. – 580 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посібник. – К., 1995. – С. 4.
4. Декарт Р. Сочинения в 2 т.: Пер. с лат. и франц. – Т. 1 / Сост., ред., вступ. ст. В.В. Соколова. – М.: Мысль, 1989. – С. 156.
5. Душенко К.В. Словарь современных цитат. – М., 1997. – С. 147.
6. Кремень В.Г. Освіта в Україні: Стан і перспективи розвитку // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / За редакцією І.А. Язюна та Н.Г. Ничкало: у 2-х частинах. – Ч. 1. – К., 2001. – С. 5-14.
7. Кузьмінський А.І., Омелянко В.Л. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 447 с.
8. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови. – Т. 1 (А-Д). – Вінніпег (Канада): Накладом тов. «Волинь», 1979. – 365 с.
9. Подласий І.П. Педагогіка. – М., 1996. – С. 28.
10. Падалка О.С. Педагогічні технології: Навч. посібн. – К., 1995 – С. 12.
11. Педагогіка / Под ред. Ю.К. Бабанського. – М., 1983. – С. 36.
12. Педагогіка / За ред. А.М. Алексюка. – К.: Вища школа, 1985.
13. Професійна освіта: Словник. Навчальний посібник / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.
14. Родинно-сімейна енциклопедія // За заг. ред. Ф.С. Арвата та ін. – К.: Богдана, 1966. – 438 с.
15. Сухомлинський В.А. О воспитании. 2-е изд. – М., 1975. – С. 14.

16. Соловьєв С.М. Сочинения: В 18 кн. – Кн. 1. – М., 1988. – С. 53.
17. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академія, 2000.
18. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. Пос. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Рецензенти: к.пед.н., доцент б.в.з. Крутоголова О.В.,
д.пед.н., професор Гребенюк Г.Є.

© Гончарук Ю.В., 2009

Стаття надійшла до редакції 22.04.2009 р.